

Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу

Проаналізовані деякі аспекти зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу в ракурсі деструктивного впливу на функціонування господарського процесу. Крім того, здійснена спроба розробити правові заходи щодо боротьби із зловживаннями процесуальними правами.

Ключові слова: процесуальні права, господарський процес, правові заходи.

З моменту виникнення процесу вирішення спорів між особами, який регулювався державою, надання певного кола прав, якими вони користались під час руху цього процесу, виникає бажання особи використовувати ці права не за призначенням, з метою спричинити для іншої сторони спору негативні наслідки. Існування подібного явища мало місце ще за часів у Римській імперії, де правова думка сягнула високого для тих часів розвитку.

Минуло багато часу, однак проблема зловживання процесуальними правами не втрачає своєї актуальності і на даний час. Чимало дій в господарському процесі можна кваліфікувати як зловживання процесуальними правами. Однак, на жаль, немає дієвого механізму, який би запобігав таким діям. Зазначеним і обумовлена актуальність даного дослідження.

Проблемі зловживання процесуальними правами у цивільному та арбітражному процесі присвячували свої дослідження багато російських вчених, таких як Є. В. Васьковський, В. П. Грибанов, А. Н. Єрмаков, А. В. Юдін, Я. В. Грель, Н. А. Шебанова. Досліджувалась ця проблема в окремих її аспектах і вітчизняними науковцями. До поля зору українських правознавців вже потрапляли проблеми застосування не за призначенням процесуальних прав. Зокрема, їм присвячувались дослідження С. Андрощука, Д. Ігнатова, Е. Ткаченка. Досить деталь-

но проаналізовано це явище, але в дещо іншому ракурсі, в роботах А. Смітюха.

Метою статті є аналіз зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу в аспекті деструктивного впливу на господарський процес та пошуку правових заходів щодо боротьби з ними.

В багатьох країнах як континентального так і англо-американського права існує таке правове явище, як зловживання процесуальними правами. Законодавство ряду європейських країн усвідомило всю значимість і серйозність даної проблеми, про що свідчать норми, що стосуються зловживання процесуальними правами, і надані судам повноваження по боротьбі з ними. Санкції за подібні зловживання застосовуються у Франції, Бельгії, у меншому ступені – у Голландії. Процесуальне законодавство ні однієї з країн не виробило чіткого і ясного визначення поняття зловживання процесуальними правами. Однак у ньому є норми, що містять загальні положення про «лояльність і чесність» учасників процесу як невід’ємних елементів процесуальної поведінки сторін (відповідні норми є в італійському процесуальному кодексі, процесуальних законах ряду латиноамериканських країн, Модельному кодексі для країн Латинської Америки) [1].

У дореволюційній, радянській та вітчизняній науковій літературі немає однозначного поняття зловживання процесуальними правами. Так, С. В. Васьковський визначає зловживання процесуальним правом як «неприпустиме здійснення права, що спрямовано проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи або веде до вкрай несправедливих результатів для противної сторони» [2, с. 677].

Як правопорушення розглядає зловживання правом В. П. Грибанов. Він надає наступну дефініцію: «зловживання правом є особливий тип цивільного правопорушення, вчиненого уповноваженою особою при здійсненні їм приналежного йому права, зв’язаний з використанням недозволених конкретних форм у рамках дозволеного йому законом загального типу поведінки [3, с. 47].

А. Н. Єрмаков розглядає в якості зловживання правом будь-яку поведінку суб'єкта, що прямо не порушує правові розпорядження, але спрямована на недосягнення мети судочинства, а саме на правильний і своєчасний розгляд і вирішення справи. «Особа, – як зазначає А. Н. Єрмаков, – може прямо не порушувати вимоги закону, але діяти не відповідно до його мети і заподіяти визначена шкода правам і законним інтересам інших осіб» [4, с. 124].

Підтримуючи основну ідею Є. В. Васьковського, Я. В. Грель визначає зловживання процесуальним правом як неприпустиме здійснення права, що звернено проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи, рівноправності сторін або веде до вкрай несправедливих результатів для противної сторони [5, с. 10].

Діюче господарське процесуальне законодавство не надає поняття зловживання процесуальними правами, воно навіть не містить такого словосполучення. Однак, відповідальність, яку суд може покласти на сторону за дії, що кваліфікуватимуться як зловживання процесуальними правами, в Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України) передбачена. Зокрема, частина 2 статті 49 ГПК України, встановлює, якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, господарський суд має право покласти на неї державне мито незалежно від результатів вирішення спору. Крім того, стаття 83 ГПК України зазначає, що одним з прав господарського суду при прийнятті рішення, є стягнення в доход Державного бюджету України з винної сторони штрафу у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону.

Нечисленними обов'язками сторін у господарському процесі, відповідно до статті 22 Господарського процесуального кодексу України є обов'язок добросовісно користуватись належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав та охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи. Дане положення є

загальним застереженням про добросовісність користування процесуальними правами особами, що приймають участь у справі.

Вадою цієї статті, на нашу думку є розповсюдження обов'язку виключно на сторони у господарському процесі. Не тільки від їх, хоча і більшому ступені, добросовісної поведінки може залежати хід вирішення справи, є ще інші особи, які беруть участь у справі, це свідки, експерти, перекладачі. Отже, доцільніше було б загальне застереження, передбачене у статті 22 ГПК України розповсюдити на всіх осіб, що приймають участь у розгляді справи.

Загальне застереження про добросовісність користування процесуальними правами передбачено і в проекті ГПК України, однак стосовно досконалості юридичної техніки в нас є деякі зауваження.

Пункт 5 статті 39 проекту ГПК [6] України передбачає, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки. За недобросовісне використання цих прав та невиконання зазначених обов'язків особи несуть відповідальність, передбачену цим Кодексом.

Якщо за невиконання процесуальних обов'язків в проекті ГПК передбачена відповідальність, (Глава 10 – Заходи процесуальної відповідальності), то за недобросовісне користування процесуальними правами жодної санкції не передбачено. Зазначена правова норма є відсильною, тобто такою, санкція якої повинна міститися в даному нормативному акті, але в інших статтях. Проте, в жодній зі статей санкції вищезгаданої правової норми не передбачено. Це є суттєвим недоліком, адже за недобросовісні дії також повинна бути передбачена реальна відповідальність.

Аналіз судової практики дає можливість зробити висновок про зростання тенденції щодо нецільового використання процесуальних прав учасниками господарського процесу, зокрема, з метою його затягування.

Як правильно зазначає А. Г. Давтян, право на судовий захист із гарантією її здійснення протягом визначеного процесуального терміну

являє собою ніщо інше, як виконання конституційно-правової вимоги. Тривалі судові процеси дають можливість, наприклад, боржникові, що прострочив виплату, скористатися судовою тяганиною, штучно продовжити термін платежу [7, с. 212].

Суть нецільового використання процесуальних прав полягає в такому застосуванні певного права, при якому спотворюється мета, що законодавець передбачив, надаючи це право. Як правило досягається мета, в більшості своїй, відмінна від первісної мети, та наслідки її досягнення зовсім інші.

Застосування не за призначенням процесуальних прав спрямоване на деструктивний вплив на судовий процес, внаслідок чого посередньо погіршується правове становище іншої сторони правового конфлікту.

Як приклад, можна навести ситуацію, коли не за призначенням використовується право на оскарження проміжних та остаточних судових актів.

На цю проблему звернуто увагу у зв'язку з тим, що у разі апеляційного чи касаційного оскарження проміжного судового акту, провадження у справі зупиняється на підставі частини 1 статті 79 ГПК України, а справа направляється до суду відповідної вищої інстанції. За таких обставин, розгляд справи зупиняється до повернення справи до суду першої інстанції, а так як строк апеляційного та касаційного перегляду складає два місяці, то повертається справа мінімум по закінченні цього строку. Це за умови, як що після апеляційного не буде касаційного перегляду. За його наявності, розгляд справи в усіх інстанціях може затягтись мінімум на чотири-шість місяців.

Одна річ, коли оскаржується ухвала, наприклад, про застосування заходів щодо забезпечення позову чи ухвала про повернення без розгляду зустрічного позову. Відповідно до положень Господарського процесуального кодексу України зазначені ухвали підлягають оскарженню у разі незгоди з ними. Однак, досить часто оскаржуються ухвали суду, які, відповідно до господарського процесуального законодавства, не

підлягають оскарженню, зокрема, ухвали про порушення провадження у справі, про відвід, про відкладення розгляду справи та інші.

Отже, оскаржуючи ухвалу суду, недобросовісний учасник правового конфлікту має на меті не досягнення позитивних для себе наслідків реалізації права на оскарження, як то скасування незаконної ухвали суду, та подальший всебічний, повний і неупереджений розгляд справи судом, а затягування процесу з метою або виграшу правового конфлікту в цілому, або відтягування моменту відповідальності за своїми зобов'язаннями.

Така тактика поведінки в науковій літературі отримали назву «процесуальні диверсії», тобто будь-які непрямі та деструктивні дії з використанням процесуальних прав особи, яка бере участь у розгляді господарської справи, з метою максимально ускладнити противнику виграш правового конфлікту в цілому або завдати збиток його певним інтересам [8, с. 104]. Автор цієї дефініції вважає, що процесуальна диверсія – це не тільки оскарження ухвал, що не можуть бути оскаржені, відповідно до процесуального закону, в апеляційній чи касаційній інстанції, з метою затягування розгляду справи. Деякі сторони правового конфлікту використовують судову систему не для його вирішення, а за для паралізації нормальної господарської діяльності іншої сторони.

Однак, як зазначає А. Смітюх, досліджувати процесуальні диверсії у стандартному форматі неможливо, бо вони не є правовим інститутом [8, с. 103].

На нашу думку, процесуальна диверсія, у тому вигляді, в якому вона представляється автором, є тим самим зловживанням процесуальним правом, тільки в іншій площині, а саме, як певна методика поведінки сторони правового конфлікту із використанням прав, закріплених процесуальним законодавством.

Процесуальні диверсії, як методика поведінки сторони правового конфлікту, можуть носити відволікаючий характер з метою відволікти противника всіма можливими процесуальними засобами від вирішення справді важливих питань та основного конфлікту [8, с. 103,105].

Деяким чином питання зловживання правом на оскарження вирішено у проекті Господарського процесуального кодексу України. Зокрема, стаття 261 Проекту передбачає, що суд апеляційної інстанції повертає апеляційну скаргу, якщо її подано на ухвалу господарського суду першої інстанції, яка не підлягає оскарженню.

Отже, частково проблема оскарження судового акту з метою затягування господарського процесу вирішується, але вже на стадії апеляційного чи касаційного оскарження. В даному випадку провадження все одно необхідно зупинити, а справу надсилати до суду відповідної вищої інстанції. На це також витрачається час – час розгляду правового конфлікту в суді.

Для попередження та уникнення деструктивного впливу використання процесуальних прав щодо оскарження судових актів не за призначенням необхідно законодавчо передбачити механізми перешкоджання таким діям.

Право суду тієї інстанції, до якої, згідно закону, подається апеляційна чи касаційна скарги, відмовляти в їх прийнятті у разі подання на судовий акт, що відповідно до ГПК України не оскаржується в порядку апеляційного чи касаційного провадження, сприятиме зникненню однієї з можливостей штучного затягування господарського процесу.

Крім того, так як обов'язок добросовісно користуватись належними учасникам господарського процесу процесуальними правами, передбачений законодавчо, а саме, як вже згадувалось вище, у ст. 22 ГПК України, то на нашу думку, за порушення цього обов'язку слід передбачити певну відповідальність.

Учасники судового процесу повинні більш серйозно ставитись до оскарження судового акту. Підвищити серйозне ставлення до судів апеляційної та касаційної інстанції можливо декількома шляхами. В Литві, наприклад, законодавчо відбулося трикратне збільшення мита, що сплачується при подачі відповідних скарг, а також встановлено обов'язок дебітора відшкодувати кредиторів усі витрати, пов'язані з затримкою виконання, у випадку програшу справи у вищій інстанції. Це призвело до істотного скорочення випадків оскарження судових актів

[9, с. 64]. Такий підхід огородив відповідні суди від необґрунтованих скарг та запобіг зловживанню процесуальними інститутами з метою затягування процесу, так як «вартість» такого затягування для боржника покладається на ініціатора свідомо програшного оскарження судового акту.

Іншим шляхом пішли законодавці Франції. Зокрема, якщо буде встановлено, що скарга подана з метою затягування процесу, її заявник може бути підданий цивільному штрафу в розмірі від 100 до 10 000 франків, незалежно від збитків, які можуть бути пред'явлені до відшкодування на користь суду, що прийняв скаргу до провадження (*reclame a la juridiction saisie du recours* – ст. 581 ГПК Франції) [10, с. 89]. В даному вирішенні проблеми, крім штрафу, який іде на користь держави, також і суд отримує відшкодування своїх як матеріальних так і інтелектуальних витрат.

В Бельгії за подібні зловживання встановлено штраф у розмірі від 5000 до 100000 бельгійських франків (приблизно от 137 до 2700 доларів США). Зазначені санкції виявляються досить гнучкими та ефективними.

В Російській Федерації згідно статті 111 Арбітражного процесуального кодексу РФ арбітражний суд вправі віднести всі судові витрати у справі на особу, що зловживає своїми процесуальними правами або не виконує своїх процесуальних обов'язків, якщо це призвело до зриву судового засідання, затягуванню судового процесу, перешкоджанню розгляду справи і прийняттю законного й обґрунтованого судового акту.

Судова практика України показує, що судами застосовується штраф до недобросовісних сторін і його стягнення, в більшості своїй, підтримується судами вищих інстанцій.

Тільки у 2005 році в системі господарських судів стягнуто штрафів за п. 5 статті 83 ГПК у розмірі 199156 грн., у 2006 році – 62806 грн.

Розробники проекту ГПК України удосконалили правові норми, що передбачають відповідальність за порушення встановлених у суді правил або чинення перешкод у здійсненні судочинства. В Проекті міститься ціла глава під назвою «Заходи процесуальної відповідальності», яка в

редакції від 22.02.06, схваленій комітетом Верховної Ради України з питань правової політики, звучить наступним чином: «Відповідальність за порушення встановлених у суді правил або чинення перешкод у здійсненні судочинства». Законодавчо передбачається закріпити наступні заходи примусу: 1) попередження; 2) видалення із зали судового засідання; 3) штраф.

Далі встановлюється відповідальність за вчинення певних порушень, як то: за невиконання вимог суду подати письмові або речові докази; за порушення порядку під час судового засідання або перешкоджання розгляду справи. Крім того, суд може накладити штраф на осіб, які присутні у судовому засіданні, якщо вони: 1) усно чи письмово у будь-якому документі, що адресований суду, виявили неповагу до суду чи судді шляхом використання образливих, непристойних виразів або порівнянь; 2) не підкоряються розпорядженню головуючого про видалення із залу судового засідання або намагаються без дозволу головуючого знову увійти до залу судового засідання; 3) вчиняють будь-які дії, що свідчать про явну зневагу до суду чи до судді у зв'язку з їх службовою діяльністю.

При цьому розмір штрафу, що накладається на фізичну особу не може перевищувати тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на юридичну особу – тисячу п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Звертаємо увагу, що позитивним моментом в Проекті, на відміну від діючого ГПК, є передбачена відповідальність не тільки сторін, а, в цілому осіб, які порушують встановлені у суді правила, виявляють неповагу до суду або протиправно перешкоджають здійсненню судочинства.

Взагалі, це законодавче нововведення в господарському процесі є позитивним, так як сприятиме дисципліні сторін та підвищенню поваги до суду.

Однак, треба зазначити, що відповідальності у разі зловживання процесуальними правами з метою затягування судового процесу все ж таки не передбачено.

З приводу встановлення каральних заходів у разі зловживання процесуальними правами в науковій літературі є декілька точок зору. Так, російський науковець Я. В. Грель зазначає, що правомочність оскаржити судові рішення є вираження конституційного права на судовий захист, тому на шляху заявників, що звертаються до вищестоящих судових інстанцій не повинно встановлюватись бар'єрів [5, с. 180]. Проте, у випадку реалізації права на оскарження не за призначенням, тобто його зловживання, сторона, що є суб'єктом такого звернення, воліє не реалізації права на судовий захист, а негативних наслідків, що наступлять для іншої сторони. Інша справа, що встановлення зловживання правом на оскарження є оціночним та покладається на вирішення суду.

Такою, що заслуговує на підтримку, є пропозиція російського науковця А.В. Юдіна щодо встановлення відповідальності за недобросовісне використання засобів оскарження: «З особи, що подала явно безпідставну апеляційну чи касаційну скаргу з метою затягування провадження у справі чи відстрочки виконання судового рішення, суд апеляційної чи касаційної інстанції може стягнути на користь іншої сторони винагороду за фактичну втрату часу» [12, с. 329].

Як зазначає Я. В. Грель, діюче законодавство залишає потенціал для розробки заходів превентивної дії [5, с. 180]. Ця пропозиція є доцільною, оскільки поряд з реакцією на вже скоєне зловживання процесуальними правами у вигляді штрафу, необхідно застосовувати превентивні заходи, які б попереджували здійснення нецільового використання процесуальних прав та, відповідно, зменшували кількість зловживань.

Враховуючи позитивний досвід іноземних країн, декотрі положення їх процесуального права, що стосуються оскарження судових актів, можуть бути застосовані в українському господарському процесі, втім, з урахуванням особливостей національної правової системи.

На нашу думку, штраф за невиконання обов'язків учасниками процесу може стати дієвим механізмом впливу на, так званих, процесуальних диверсантів. Однак, це буде в тому випадку, коли

матеріальне обтяження буде перевищувати бажання та доцільність затягувати процес за допомогою використання процесуальних інститутів не за призначенням.

Пропонуємо встановити за цілеспрямоване затягування процесу будь-якими засобами, як-то: оскарження судових актів, що не підлягають оскарженню чи їх безпідставне, формальне оскарження з метою затягування строків розгляду справи, штраф у розмірі до п'ятиста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – для фізичних осіб та до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – для юридичних осіб. Розмір штрафу буде встановлюватись суддею в залежності від характеру зловживання та шкоди, яку було завдано при його здійсненні. Про накладення штрафу зазначається в ухвалі про відмову в прийнятті апеляційної чи касаційної скарги.

Отже, підсумовуючи викладене можна сформулювати наступні висновки:

Для попередження та уникнення зловживанню процесуальними правами щодо оскарження судових актів необхідно законодавчо передбачити адекватні механізми перешкоджання таким діям. Зокрема, слід надати суду тієї інстанції, до якої, згідно закону, подається апеляційна чи касаційна скарги, право відмовляти в їх прийнятті у разі подання на судовий акт, що відповідно до ГПК України не оскаржується в порядку апеляційного чи касаційного провадження.

Дієвим механізмом впливу на недобросовісних учасників господарського процесу може стати штраф за невиконання обов'язків, передбачених статтею 22 ГПК України. Однак, механізм буде дієвим тоді, коли матеріальне обтяження буде суттєвим та негативно впливатиме на бажання затягувати процес за допомогою використання процесуальних інститутів не за призначенням.

При сумніві у цільовому використанні права на оскарження, суддя піддає апеляційну чи касаційну скаргу оцінці за власним переконанням, яке базується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин справи, доводів апеляційної скарги та правової ситуації, на предмет зловживання процесуальними правами. Якщо суддя

дійде висновку, що судовий акт оскаржується з метою затягування господарського процесу, то він повинен стягнути з винної у формальному оскарженні сторони штраф, розмір якого зазначається в постанові про залишення рішення суду першої інстанції без змін, а скарги – без задоволення.

Реалізуючи систему примусових заходів до, так званих, процесуальних диверсантів суд зможе відгородити від їхнього деструктивного впливу не тільки себе, а, перш за все, тих учасників судового процесу, які дотримуються всіх його правил та використовують свої права за призначенням.

Таким чином, правосуддя буде більш доступним, якісним та швидким для добросовісних учасників господарського процесу, так як при усуненні чи, принаймні, суттєвому зменшенні зловживанням процесуальними правами, у суддів буде більше часу та можливостей щодо більш повного та всебічного розгляду інших правових конфліктів, сторони яких повною мірою виконують вимоги частини 3 статті 22 Господарського процесуального кодексу України.

Список використаних джерел.

1. Шебанова Н. А. Злоупотребление процессуальными правами / Н. А. Шебанова // Юридический портал LawMix : <http://www.lawmix.ru/comm.php?id=5399>.
2. Васьковский Є. В. Курс гражданского процесса / Є. В. Васьковский. – М. : Изд. Башмаковы, 1915. – Т. 1. – 691 с.
3. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. : изд. 2-е, стереотип / В. П. Грибанов . – М.: Статут, 2001. – С. 411.
4. Ермаков А. Н. Арбитражное процессуальное правонарушение / А. Н. Ермаков // Вестник СГАП. – 2002. – №3. – С. 122-126.
5. Грель Я. В. Злоупотребления сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе : автореф. дис. на соискание канд. юрид. наук. / Я. В. Грель. – Новосибирск, 2006. – 207 с.

6. Проект Господарського процесуального кодексу України. – Веб-портал : <http://www.rada.gov.ua/proza.htm>.
7. Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии (Основные институты) : на соискание д-ра юрид. наук / А. Г. Давтян. – М., 2003. – 298 с.
8. Смітюх А. Щодо змісту поняття «Процесуальна диверсія» / А. Смітюх // Підприємство, господарство та право. – 2006. – № 2. – С. 103–105.
9. Doing Business in 2005: Removing Obstacles to Growth. – The World Bank. – 2005. – Р. 64.
10. Балакин К.В. Обжалование постановлений судов гражданской юрисдикции во Франции : на соискание канд. дис. канд. юрид. наук. – М., 2001. – 170 с.
11. Статистичний звіт Вищого господарського суду України за 2005–2006 роки.
12. Юдин А.В. Злоупотребление процессуальными правами а гражданском судопроизводстве / А. В. Юдин. – СПб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – С. 360.

Фонова О. С. Злоупотребление процессуальными правами участниками хозяйственного процесса.

Проанализированы некоторые аспекты злоупотребления процессуальными правами участниками хозяйственного процесса в ракурсе деструктивного влияния на функционирование хозяйственного процесса. Кроме того, осуществлена попытка разработать правовые меры по борьбе с злоупотреблениями процессуальными правами.

Ключевые слова: процессуальные права, хозяйственный процесс, правовые мероприятия.

Fonova O. S. The Abuse by Procedural Rights by Participants of Economic Process.

Some aspects of abuse of judicial rights are analysed by the participants of economic process in foreshortening of destructive influence on functioning of economic process. Besides, is realized attempt to develop the legal measures on fight with abuses by procedural rights.

Keywords: judicial rights, economic process, legal measures.